

A Journal of Material Culture és az anyagi kultúra kutatása

Journal of Material Culture Vol. 1(1)–12(3)
London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 1996–2007

A Journal of Material Culture 1996 óta jelenik meg, tanulmányaival és szemléletmódjával igen fontos állomást képvisel az anyagi kultúra kutatásának több évtizedes folyamatában, annál is inkább, hiszen nem egyetlen tudomány eredményeit ismerteti.¹ Szerkesztői a londoni University College-ban is oktató, az antropológia és régészet terén a tárgyi világ kutatásával foglalkozó szakemberek (jelenleg Christopher Pinney és Graeme Were). A folyóirat elindítói, Daniel Miller és Christopher Tilley az anyagi kultúra iránt érdeklődő valamennyi tudományterület számára szerettek volna teret adni az eredmények publikálására. Egy-egy konferencia vagy kötet által sikerült már korábban is kapcsolatot teremteni a tudományok képviselői között, ez a folyóirat azonban a folyamatos kommunikációra nyújt lehetőséget.

Az interdiszciplinaritás szem előtt tartása egyben azt is jelenti, hogy a szerkesztők egyetlen elméleti irányzat mellett sem kötelezték el magukat. Mind a régészet és őstörténet, mind az antropológia kutatástörténetében volt egy nagy úr a 20. sz. elején az anyagi kultúra vizsgálatával kapcsolatban, majd az 1950-es évektől különböző iskolák jelentek meg. A folyóirat első szerkesztői, Miller és Tilley csak néhányat emelnek ki a mai kutatásokig vezető út egyes állomásaiból. Mindenekelőtt a Leroi-Gourhan nevével fémjelzett francia irányzatot említik meg, amely az őskori és a mai tárgyakkal kapcsolatban egyaránt a technológia kutatására helyezte a hangsúlyt. Majd az 1960-as években a Deetz és Glassie által bevezetett történeti régészetre hívják fel a figyelmet. Az 1980-as években Nagy-Britanniában két irányzat alakult ki. Az egyik a neomarxizmus megjelenéséhez köthető: a University College kutatói a hosszú távú társadalmi struktúrák megfigyelésére törekedtek; míg David Clark és Ian Hodder, valamint munkatársaik Cambridge-ben a strukturalista elméletekhez ragaszkodtak. A 20. század utolsó évtizedétől az egyes területekre, kultúrákra koncentráló kutatók az anyagi kultúra vizsgálatát már eszköznek tekintették a társadalmi jelenségek és változások feltárásához, pl. az Egyesült Államokban az egykori diaszpóra közösségek kutatása mai csoportok nemzeti identitásának értelmezésével kapcsolatban. Hamarosan e szemléletmód kritikája is megjelent, miszerint az anyagi kultúra kutatásának hangsúlyozása túlzott tárgyfetisizmushoz vezethet. A tárgyi világ fontosságát hangsúlyozók azonban úgy vélik, hogy a kritika megfogalmazói épp a lényegét, magát az embert zárják ki a kutatás kontextusából, egyfajta dichotómiát hoznak létre ember és tárgy között, s valójá-

ban ez lehet a fetiszizmus forrása. Hiszen az anyagi kultúra kutatásának legfőbb célja nem kizárólag a tárgyra való koncentráció, hanem az emberek és dolgok közti viszony feltárása időben és térben (Miller–Tilley 1996:8–12).

A folyóiratnak nem célja alapot teremteni egy újabb tudományhoz, sokkal inkább törekszik különböző tudományok eredményeinek, szemléletmódjának ismertetésére elsősorban a fogyasztói társadalom tárgyai, a régészet, a műtárgyak, a néprajzi gyűjtemények és az embernek a tájhoz való viszonya témakörökben. Az egyes tudományterületek igen jelentős eredményeket értek már el a tárgyi világ kutatásában, mégis mindaddig hiányzott egy átfogó szemléletmód, amely az összehasonlító kutatásokat is lehetővé tette volna. A *Journal of Material Culture* épp a különböző eredmények szintetizálásával törekszik egy módszer kialakítására úgy, hogy mindeközben teret enged az egyes tudományágaknak. Jóval tágabb szemléletmódbeli kontextust eredményezhet ugyanis, ha olyan kutatási területekre összpontosít a folyóirat, amelyek önálló tudományokhoz nyújtottak alapot, ezáltal kerülheti el a tárgyak fetiszizálását is. Hiszen van már folyóirata például az építészetnek, a ruházatkutatásnak és más speciális területeknek is, de azáltal, hogy az „anyagi kultúra” kategóriájával közelítünk meg egy-egy témát, betekintést nyerhetünk többek közt a funkció és az identitás kérdéseibe, amelyek már több területet is érintenek (Miller–Tilley 1996:13). Az anyagi kultúra tehát nemcsak tudományos elemzés és leírás tárgya lehet, hanem egyben eszköz is a társadalom természetének megértéséhez, mint azon társadalmi viszonyok aktív szervezője, amelyeket tanulmányozunk (Geismar–Horst 2004:6).

Az anyagi kultúra kutatásának főbb irányai

A folyóiratban megjelent tanulmányok főbb kérdéseit tehát sokkal inkább lehet irányvonalak, mint tudományágak szerint áttekinteni néhány példa segítségével. A cikkek egy igen jelentős része foglalkozik az ipari társadalmak fogyasztási kultúrájával, illetve ezek összehasonlító elemzésével. Hogyan válnak egyes tárgyak árucikké, milyen értékbeli, jelentésbeli változásokon mennek át, hogyan módosul használatuk, s mindezek mögött milyen történelmi, politikai, gazdasági folyamatok húzódnak. A tárgyak és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek, használatuk egyben identitásjelzők is, nem csak a különböző generációk, de a társadalmi osztályok és csoportok eltérő életmódjáról is árulkodnak. Colin Campbell az öltözködés mint identitásjelző tanulmányozásakor éles határt húz a tárgy és használatának vizsgálata között, véleménye szerint a használat jelentésének vizsgálata egy jóval bonyolultabb és összetettebb folyamat, mint egy tárgy jelentésének feltárása (Campbell 1996:93–105). A nemzeti identitást meghatározó elemek a nyilvánvaló szimbólumoknál (pénznem, viselet, ünnepek stb.) szintén jóval mélyebben keresendők a hétköznapi emberek életében. Ennek kutatását is többen megkísérelték. Catherine Palmer három területre koncentrált: testhasználat, étkezés és a tájjal való kapcsolat. Guliz Ger és Russell Belk négy kultúra (Amerikai Egyesült Államok, Románia, Törökország, Nyugat-Európa) fogyasztáshoz, illetve materializmushoz való viszonyát vizsgálta a viselkedésen és kommunikáción keresztül, s az ezekhez fűződő etikai alapelvek segítségével fogalmaztak meg általános tendenciákat a fogyasztói kultúrára nézve (Ger–Belk 1999:183–204).

Ahogy a tárgyak, a táj és lakóhely vizsgálatok sem szabad csupán egy morfológiai leírásra hagyatkozni. Akár régészeti leletek, akár írott források vagy napjainkban megfigyelhető jelenségek segítségével a cél az adott közösségre jellemző tájhasználat, illetve ezen keresztül a közösség szerkezetének, identitásjelzőinek feltárása. Andrew Jones az Orkney-ban feltárt késő neolitikus telep hulladékgödreiből és sírjaiban talált állatmaradványokat vizsgálta. Véleménye szerint a tájon belül az egyes helyekhez jellemzően társíthatók az ott élő állatok, ami a hely, az emlékezet és az identitás viszonyának fontos eleme az állatokat birtokló közösségekben (Jones 1998:301–324). Denis Cosgrove szerint egy társadalomnak a tájhoz fűződő kapcsolatát szokásjogok szabályozzák, amelyek az idők folyamán sosem tűnnek el teljesen. Egy dél-kaliforniai táj változásának elemzésével ezek a szokásjogok a modern viszonyok közt is megfigyelhetők (Cosgrove 2006:49–66).

Az anyagi kultúra kutatásának egyik fontos kérdése, hogy vajon az újfajta szemléletmód hogyan alkalmazható a múzeumokban található tárgyak, múzeumi kontextus esetében. Sean Kingston a primitív művészetről szóló irodalom, néprajzi kiállítások és múzeumi tárgyak segítségével fogalmazza meg, hogy mit jelent a kulturális jelenségek autentikus volta, illetve milyen társadalmi és politikai erők húzódnak emögött (Kingston 1999:338–351). A Pitt Rivers Múzeum munkatársai, Frances Larson és Alison Petch, valamint David Zeitlyn a múzeum kapcsolatrendszerének és történetének kutatására dolgoztak ki egy számítógépes adatbázisra épülő elemzési folyamatot, nem utolsósorban a céllal, hogy modellezzék a társadalmi és tárgyi kapcsolati hálózatok lehetséges vizsgálati módjait is. Munkájuk során a módszer előnyeire és hátrányaira is fényt derítettek (Larson–Petch–Zeitlyn 2007:211–239).

A folyóirat által képviselt szemléletmód számtalan kutatási témának enged még teret, több cikk szerzője például egy-egy tárgy vagy tárgytípus „életének” és használatának elemzéséből von le következtetéseket a tárgy és ember viszonyára, illetve társadalmi folyamatokra vonatkozóan (Holtoft 2002:49–71; Bille–Sørensen 2007:263–284). Igen tanulságos azonban a különböző országokban az anyagi kultúra kutatásának történetét és a szemléletmód változását bemutató három tanulmány is, amelyek a folyóirat és valamennyi kutatás születésének előzményeiről és körülményeiről árulkodnak.

Az anyagi kultúra kutatása Nagy-Britanniában, Franciaországban és Svédországban

A brit antropológiában végbemenő szemléletmód-változást Frances Larson az anyagi kultúra kutatásának egyik első képviselője, Henry Balfour, valamint egy mai kutató, Alfred Gell munkásságának összehasonlításával mutatja be, miközben a különbség okaira, tehát a tudományban végbement változásokra is felhívja a figyelmet (Larson 2007:89–112). A 19. század végén, 20. század elején a tudomány intézményesítése azoknak a természettudósoknak köszönhető, akik gondolkodásmódjukból és a tárgyak iránti érdeklődésükből fakadóan megalapozták a múzeumi gyűjteményeket és intézményeket. Henry Balfour is ezek közé a szakemberek közé tartozott a Pitt Rivers Mú-

zeum kurátoraként. A tárgyakat elsősorban technológia és használat szempontjából vizsgálta, s megalkotta a technológiák fejlődéstörténetét, ami – véleménye szerint – egybevághat azon kulturális csoport fejlődéstörténetével, amely a tárgyat alkotja és használja. Balfour törekedett a tárgyak szisztematikus gyűjtésére és rendszerezésére, és ezáltal arra, hogy alapot teremtsen az antropológiában egy saját módszertan és terminológia kialakítására. Száz évvel később Gell hasonló célokat fogalmazott meg, amikor szintén a tárgy anyagsága állt kutatásának középpontjában. Ám a tárgy precíz, formai minőségének tanulmányozásával ő nem egy egyirányú, evolúciós sémához ragaszkodott, hanem arra keresett választ, hogy hogyan kapcsolódik minden egyes tárgy egy nagy egész corpushoz, az ember és tárgy közötti viszonyok folytonosan változó hálózatának feltárását tűzte ki célul. Balfour a múzeumba került tárgyak eredeti készítési és használati körülményeiről nem sokat tudott, illetve nem is törekedett a terepmunkára, s általános törvényeket, következtetéseket fogalmazott meg a kulturális csoportokról és azok anyagi kultúrájáról. Gell viszont arra keresett bizonyítékot, hogy összefüggés van a széles körben alkalmazott kulturális formák és az adott társadalmi, politikai tényező között. Ehhez a fajta munkához pedig területspecifikusabb kutatásra volt szükség, ami idővel az antropológiában egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Bár Balfour és követői konceptuális kontextusai száz évvel később tehát már nem alkalmazhatók, az általuk létrehozott kutatási módszerek viszont annál inkább, hiszen a tárgyak anyagi és formai minőségét, készítését és használatát helyezik előtérbe. Gell ez alapján érvel az anyagi kultúra jelentősége mellett, hiszen a kapcsolat az emberi és az anyagi világ között tulajdonképpen a tudás társadalmi és fizikai formái közti kapcsolatot jelenti.

Hasonló folyamatok zajlottak le a francia antropológiában is (Faure-Rouesnel 2001:237–247). André Leroi-Gourhan szintén a tárgyak részletes leírásának segítségével osztályozta azokat, e technikai szemléletmód hatása érvényesült egészen az 1970-es évekig. A másik kiindulópontot az anyagi kultúra kutatásához a francia antropológiájában Marcel Maussnak az ajándékról és cseréről szóló elmélete jelentette. E két elmélet máig hatással van a kutatásokra, amelyek közül Laurence Faure-Rouesnel három példát mutat be nekünk. Mauss elméletének alkalmazását Anne Gotman kutatásának alapján ismerhetjük meg, aki az örökség elpazarlásának társadalmi megítélését vizsgálta interjúk és történeti források (Wittgenstein életrajza, valamint jogi szabályozások, törvények) felhasználásával. A technikát előtérbe helyező antropológiai szemléletmódot tükrözik Warnier és Rosselin, valamint Bromberger és Chevalier munkái. Előbbiek gyártók és használók szemszögéből egyaránt kutatták, milyen társadalmi erők és szándékok befolyásolják bizonyos termékek helyi identitást kifejező autentikus voltát. Bromberger és Chevalier könyve pedig a hagyomány és újítás kérdéséről szól a tárgyak gyártásában, vizsgálva a szakértelmet és az újítási folyamatokat a különböző gyártási műveletek hálózatában. A szerzők kihangsúlyozzák, hogy bármely tárgy, illetve technika feltétlenül csak az adott társadalmi, földrajzi és történelmi kontextusban értelmezhető. Ez a megközelítés is tükrözi, hogy Franciaországban az anyagi kultúra kutatásának a legnagyobb hatása a család és társadalmi csoportok szociálintropológiai kutatására volt, ezért fogalmazza meg Faure-Rouesnel az igényt az anyagi kultúra szociálintropológiájának mint kutatási irányzatnak a megteremtésére az említett elméleti alapok és gyakorlati tapasztalatok segítségével.

Orvar Löfgren a svéd antropológia anyagi kultúrával foglalkozó kutatásait foglalja össze (Löfgren 1997:95–113). Először Nils Lithberg fogalmazta meg 1918-ban az ilyen irányú, akár a legjelentéktelenebbnek tűnő, hétköznapi tárgyakkal való vizsgálatok fontosságát, majd Sigurd Erixon a svéd néprajzi atlasz munkálatai során a terminológia és osztályozás kidolgozására törekedett, a néprajz célja ekkor minél több tárgy összegyűjtése és részletes leírása volt használatuk utolsó pillanatában. Ám a tárgykutatás az új szociálanropológiai elméletek és módszerek megjelenésével háttérbe szorult, majd az 1980-as években a szimbólumkutatásokkal fordult az érdeklődés újra az anyagi kultúra felé a *fogyasztás* elemzésének formájában. Legfőbb kutatási területek a vásárlás, divat, lakásbelső-dekoráció és médiahasználat, illetve bizonyos tárgyak mint egy osztályhoz, etnikumhoz vagy generációhoz való tartozás identitásjelzői, továbbá a tárgyak szerepe és életútja használóik életében. Figyelemreméltó Löfgren kritikája az újabb kutatásokkal kapcsolatban, miszerint ha a fogyasztásnak túlságosan specifikus oldalára koncentrálunk, esetleg csak a szimbólumok felől közelítünk, az egyértelmű, de fontos jelenségek elkerülhetik a figyelmünket. Másrészt a tárgyaknak kizárólag a szemmel érzékelhető tulajdonságaira való koncentráció (tehát a használat, viselés, karbantartás, tapintás, javítás és más tényezők kizárása) szintén leszűkíti a kutató fókuszát, és a tárgyak dologi tulajdonságainak fetiszizálásához vezet. Pozitív példaként említi Löfgren Jonas Frykmann munkáját, aki a hétköznapiok mindennapi rutinjait vizsgálta, mint a bevásárlás, otthoni teendők stb., és ezek alapján állapított meg generációk közti különbségeket. A fogyasztási kultúrában megfigyelhetők egy adott nemzetre jellemző folyamatok és elemek is. Így pl. az amerikai fogyasztási kultúra kialakulása, majd globalizációja és a svéd kultúrára való hatása is több kutatás alapjául szolgált. Az említett munkák alapján felvázolt antropológiai szemléletmódra való reflexióként Löfgren további alternatív megközelítési módokat sürget, mielőtt a fenti kutatási módszerek rutinná válnának, és elfednének még feltáratlan, fontos társadalmi jelenségeket.

A *Journal of Material Culture* által fémjelzett szemléletmód tehát valóban nem köthető kizárólag egyetlen tudományhoz. Az anyagi kultúra kutatásának legfőbb kérdései ma a fogyasztás, az identitás, valamint az emberek és tárgyak közti kapcsolatok alkotott hálózat a tárgyak készítésén, használatán és életén keresztül. Az egyes munkáknál érdemes szemügyre venni, hogy vajon milyen mértékben táplálkoznak az anyagi kultúra kutatásának kezdeti gyakorlatából, s mely témáknál helyezi a kutató a hangsúlyt a tárgy valódi ismeretére és részletes leírására, a társadalomban betöltött szerepére vagy esetleg mindkettőre.

JEGYZET

1. A dolgozat létrejöttét az Archaeolingua Alapítvány támogatta.

IRODALOM

BILLE, MIKKEL – SØRENSEN, TIM FLOHR

2007 *An Anthropology of Luminosity*. *Journal of Material Culture* 12(3):263–284.

CAMPBELL, COLIN

1996 *The Meaning of Objects and the Meaning of Actions*. *Journal of Material Culture* 1(1):93–105.

COSGROVE, DENIS

2006 *Modernity, Community and the Landscape Idea*. *Journal of Material Culture* 11(1–2):49–66.

FAURE-ROUESNEL, LAURENCE

2001 *French Anthropology and Material Culture*. *Journal of Material Culture* 6(2):237–247.

GEISMAR, HAIDY – HORST, HEATHER A.

2004 *Materializing Ethnography*. Introduction. *Journal of Material Culture* 9(1):5–10.

HOLTORF, CORNELIUS

2002 *Notes on the Life History of a Pot Sherd*. *Journal of Material Culture* 7(1):49–71.

GER, GULIZ – BELK, RUSSEL

1999 *Accounting for Materialism in Four Cultures*. *Journal of Material Culture* 4(2):183–204.

JONES, ANDREW

1998 *Where Eagles Dare*. *Journal of Material Culture* 3(3):301–324.

KINGSTON, SEAN

1999 *The Essential Attitude: Authenticity in Primitive Art, Ethnographic Performances and Museums*. *Journal of Material Culture* 4(3):338–351.

LARSON, FRANCES

2007 *Anthropology as Comparative Anatomy? Reflecting on the Study of Material Culture During the Late 1800s and the Late 1900s*. *Journal of Material Culture* 12(1):89–112.

LARSON, FRANCES – PETCH, ALISON – ZEITLYN, DAVID

2007 *Social Networks and the Creation of the Pitt Rivers Museum*. *Journal of Material Culture* 12(3):211–239.

LÖFGREN, ORVAR

1997 *Scenes from a Troubled Marriage*. *Journal of Material Culture* 2(1):95–113.

MILLER, DANIEL – TILLEY, CHRISTOPHER

1996 *Editorial*. *Journal of Material Culture* 1(1):5–14.